

**Възгледи на елиниста за Северния Понт
[Ручинская, О. А. 2017. Культура и общество греческих городов
Северного Причерноморья (VI в. до н. э. – IV в. н. э.).
Харьков: Майдан. 286 с.]**

Stela Moneva

Доктор, доцент
Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“,
ул. „Геодосий Търновски“, 2, 5003 Велико Търново, България
stelmon@abv.bg

Stela Moneva

Doctor, Assistant professor
St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Tarnovo,
5003 Veliko Turnovo, Bulgaria, 2 T. Turnovski str.
stelmon@abv.bg

Излизането от печат на рецензираната книга е не само достатъчно радостно и очаквано явление, но и свидетелство за упоритите и дългогодишни занимания на нейния автор в указаната посока* (Kafedra istorii starodavnoho svitu i serednikh vikiv za 40 rokov (1978–2018), 2018, 90–96). Доц. д-р Оксана Ручинская е утвърден преподавател-античник в Харковския национален университет „В. Н. Каразин“. Нейният научен интерес към гръцките градове по Черноморското крайбрежие е успешно засвидетелстван още със защитата на дисертацията ѝ през 1996 г. на тема: „Общественная жизнь в античных городах Северного и Западного Причерноморья (социально-культурный аспект)“. Настоящото изследване логично продължава и отразява следващи натрупани проучвания в конкретиката на гръцките севернопонтийски градове.

Гръцките черноморски градове са били органична част от света на древногръцките полиси. Заедно с това, историческата съдба на тези морски градове имала някои специфични черти, които позволяват те да бъдат отделени в особен регион на древногръцката ойκοῦμένη. Спецификата на историческото развитие на севернопонтийските градове се определя от такова важно обстоятелство, като наличието на тесни отношения с обединенията на някои от местните племена. Скити, таври, сармати, меоти, фатеи налагат своя отпечатък на тяхното социално-икономическо, политическо и културно развитие. От друга страна, необходимостта от известно обединение на силите на различни черноморски градове около някой център (като напр. Боспор) придобива особено значение в региона на Черно море.

Предлаганото изследване на О. Ручинская има, най-общо казано, за цел да изясни социално-културната история на определени севернопонтийски градове – Тира, Олбия, Херсонес, Пантикапей и др. Работата се състои от предговор, три основни раздела (1. Особености в развитието на културата на гръцките градове в Северното Черноморие; 2. Духовната култура в гръцките градове на Северното Черноморие; 3. Мусическата култура в гръцките градове в Северното Черноморие), всеки от които е разбит на изясняващи поставената изследователска задача параграфи и заключение. Книгата е богато илюстрирана и към нея са приложени списък на илюстрациите и библиография.

---

* В публикуваната библиография на Оксана Ручинская повече от тридесет заглавия засягат изследователски проблеми за гръцките черноморски колонии.

В предговора е посочена ориентацията на текста към разкриване на културно-духовните ценности на гражданското население в градовете, като центрове на полисната култура. Напълно в духа на академичното изследване са отразени: хронологическите рамки на разработката (VI в. пр.Хр. – IV в. сл.Хр.); класифицирани и характеризирани са разнобразните извори; направен е кратък историографски преглед. Големият хронологически обхват се обосновава с времето на съществуване на гръцките градове в Северното Черноморие (с. 16). Анализирания изворова база (наративни източници, епиграфски, иконографски, археологически паметници, ономастични данни, значителна част нумизматичен материал, с. 17–21) е свидетелство за успешен интердисциплинарен подход на автора при изпълнението на поставените цели. Прави впечатление и широкото познаване на съвременната литература отразяваща етапите в проучването на особеностите на съществуването на гръцките граждански колективи в Северното Черноморие.

Авторът започва раздел 1 с параграф, в който се прави опит, от една страна, да се изяснят условията за формиране на гръцката култура в Северното Черноморие, а от друга – спецификата на гражданските колективи. Като обяснява появата на древните гръци на север от Черно море, Ручинская ни води към извода, че първоначалното им заселване в региона е преминавало по-скоро по мирен път, макар и отношенията между обитателите на гръцките градове и обкръжаващите ги негръцки племена невинаги да са били дружелюбни (с. 24–25). По-нататък, напълно аргументирано авторът разкрива формата на управление на Тира, Олбия, Херсонес, Пантикапей и състава на гражданството до замирането на градския живот в IV в. сл.Хр. Изведени са елементи на полисната култура на елините, които по традиция са били възприети и пренесени от първите заселници-гръци в Северното Черноморие: колективна, обществена основа на културата; влиянието на климатичните условия върху характера на елините; митологичното възприемане на света; възвеличаване на образа на човека; агоналната основа на гръцката култура и др. (с. 30–34). Следващите два параграфа подемат една важна тема за частния, всекидневния живот, която (поради естеството на изворите) все още остава слабо проучена в историята на античния свят. На базата на влезли в научно обръщение археологически данни и по свидетелства от редица антични наративни съчинения авторът дава една разгърната и последователна картина на застрояването на изучаваните територии (Dinsmoor, 1975, 212) и благоустройството на градовете. Задълбочените наблюдения на О. Ручинская впечатляват с прецизното подаване на информацията и с направените обобщения. Стават ясни трите основни етапа на строителство на гръцките градове в Северното Черноморие (с. 34) и главните изменения в хода на историческите промени. Така например е отбелязано, че в римския период се запазва предишната планировка на градовете, основана на елинската традиция, но се появяват нови укрепления, нов тип домове – дом-пекарня, дом-винарна и др. (с. 55–59).

Според автора, населявайки новите територии, елините пренасят и своята система на благоустройство. С подобни въпроси, както и със санитарното обезпечаване, се занимавали специални длъжностни лица – астиноми (с. 60–61). Задължена съм да посоча, че тези магистрати са известни главно от съчиненията на Аристотел и цитираният в текста епизод от „Политика“ (Arist. Polit., VI, 5, 3) засяга общо, по принцип елинските градове. В такава връзка трябва да се отбележи заслугата на О. Ручинская, която справедливо обвързва данните от стария писател с откритите печати на астиноми върху керамични изделия. Незяснен обаче остава въпросът в кои точно населени пунктове по Северното Черноморие са открити подобни артефакти.

В следващите редове са намерени необходимите основания, за да се представят обичайни елементи от всекидневието на гражданите. Макар и занаятите да не се смятат за престижна професия в античността, те са добре застъпени в проучваните градове. Важно място сред тези дейности са заемали керамичното производство, монетното дело, обработката на цветни метали, изработката на бижутерийни изделия (с. 73) (Chacheva, 2019). Търговските контакти се простирали по цялото Черноморие и като големи търговски центрове са определени Танаис и Пантикапей. Във вътрешната търговия настъпила специализация, за което доказателство е рибният пазар в Херсонес (с. 76).

Не може да не се съгласим с Оксана Ручинская, че гражданите от севернопонтийските градове, както впрочем и останалите представители на елинския свят, са водели „public

life” (Dickinson, 1905, 68), прекарвали са свободното си време на открито, на агората, под сянката на покритите галерии, в гимназиони и палестри. Приведеният археологически и епиграфски материал потвърждава наличието например на гимназиони в Олбия, Фанагория, Херсонес, Танаис (с. 78). След това авторът на книгата се спира върху възпитанието и образованието на гражданите. Вниманието привлича точното описание на детските игри и откритите при разкопки детски играчки, които трябвало да развиват съобразителност и остроумие у подрастващите (с. 83). Място е отделено и на обучението по аритметика, музика, на физическата подготовка на децата и юношите, на ефебията, заниманията в риторически школи. Основателно е виждането, че по тези места се е разпространила универсалната система на гръцкото образование „пайдейя“ (с. 92). Разделът завършва със страници, които засягат грижите за здравето и елементи от бита на населението. Лечението на болестите в северночерноморските гръцки градове вървяло по пътя на традиционната гръцка медицина – предпазване с амулети, лечение в храмовете, светски лекари (с. 103) и сетне римската медицинска практика (с. 105). Също към традиционно гръцкото остават и предметите от бита, облеклото на населението, което по такъв начин се отличавало от варварското обкръжение (с. 111). В тази част от разработката известни въпроси буди твърдението на автора, че проучените селища са били затворени в себе си заради заобикалящите ги различни племена, което положение от своя страна способствало те да се съпротивляват както на варварското, така и на римското влияние (с. 112).

Изходните тези на раздел 2 са формулирани по следния начин: гръцката колонизация по Северното Черноморие е фактор за разпространението в дадения регион на традиционните представи за боговете и пренасянето на традиционните култови практики сред населението; агоните са необходима функция на културата на севернопонтийските гръцки градове. В първия параграф авторът умело намира връзката между класическите гръцки митологически герои и Северното Черноморие в случаи като с Ахил и о. Левкос (съвр. Змийски остров), с Херакъл и Боспор (с. 115). Не може да се подложи на съмнение мисълта, че в пантеона на новите полиси влизали култовете на техните метрополи и религията им съхранявала представите за главните олимпийски божества (с. 115–116). Интересно е наличието на сакрални предмети, открити в жилищните домове, които говорят за домашни култови действия, както и присъствието на votivни надписи в храмовете на севернопонтийските градове. В текста изследването на религиозния живот на гражданите продължава по епиграфски и нумизматични данни (Lazarov, 1983). Споменати са надписи, посветени на почти всички гръцки богове от Олбия, Тира, Херсонес, от градовете на боспорското царство. Подчертава се особената популярност в Северното Черноморие на култа към героите. При появата на римските гарнизони по тези места героите придобили нови функции на защитници, покровители на полиса. Например в Олбия Ахил е познат с епитета Понтарх (владетел на Понта, покровител) (с. 118–119). В боспорското царство се разпространява култът към римския император. През периода I–III сл.Хр. богатите граждани на севернопонтийските полиси почитали и източни богове – Кибела, Озирис, Митра и др. Гемии с гностически символи от Херсонес и боспорските градове потвърждават познаването на идеологията на гностиците, популярна в първите векове на християнството. През втората половина на IV в. сл.Хр. в този регион навлиза и християнството. Обобщаващото мнение на О. Ручинския представя почитането на Аполон и Деметра като първостепенно в северните гръцки градове.

Спирайки се на сакралния живот на гражданите, авторът информира, че на север от Понта вероятно са се издавали специални закони, които да регулират цените на жертвоприношенията. Такъв тип *lex sacra* са представени по надписи от Олбия, Фанагория. Освен това епиграфските източници свидетелстват за поддържане на връзки с общогръцките светилища (жители на Херсонес поднесли дарове на храма на Аполон в Делос, с. 131). Практическото организиране на свещените обществени обреди първоначално се осъществявало от сакрален базилевс (за Херсонес, с. 132), след това висши жреци били и епонимите. В повечето йонийски полиси в Северното Черноморие най-важните свещени обреди се извършвали от жреците на Аполон. Многобройните изображения по монети, votivни дарове говорят за държавния характер на култа и за активен сакрален живот (с. 132). Авторът отделя внимание на пътищата, по които се заема жреческата длъжност в Олбия, Херсонес и на появата на жречески родове. При изясняването на религиозния

живот е посочено обединението на гражданите в култови съюзи (молпи, борейки в Олбия, тиаси в Боспор). Подобни организации на гражданите способствали за укрепването на социалните връзки (с. 135). Във II в. сл.Хр. в боспорските градове възникнали възрастови единства, свързани с култа към императора. Направеният анализ на различните по характер и структура култови обединения индикира постепенното разрушаване на полисните форми.

Също в този параграф, като отново с вещина съпоставя различни категории източници, Ручинская различава няколко вида обществени жертвоприношения, в които са вземали участие гражданите на северночерноморските полиси – вотивни (преди всичко керамични изделия; парични; скъпи дарове като статуи, жертвеници и олтари); безкръвните жертвоприношения са представени от първите добиви зърно, плодове, различни храни; жертвоприношения на животни – бикове, агнета и др. (с. 137–139). Авторът допълва, че в ритуалната практика са били познати възлиянието, изгарянето на ароматни вещества, различни форми на пречистване, колективни ритуални трапези, тържествени молитви, ритуални песнопения (Doncheva, 2011). Звучи обективно изводът, че разнообразните видове обществени сакрални обреди се финансирали и обслужвали със специално внимание от гражданството на север от Черно море (с. 141–152).

Най-ярките ритуали в живота на севернопонтийските градове – религиозните празници, са разгледани във втория параграф. За особено забележителни се определени тези, които се съпровождали от обществени състезания. В Северното Черноморие по надписи са известни магистрати, които са участници в подготовката и организацията на състезанията като агонифет, гимназиарх (Олбия, Фанагория, Пантикапей). О. Ручинская компетентно и ненаатрапчиво запознава читателя с устройваните агони. Ахилеите и Аполониите се празнували в Олбия и Херсонес, като състезанията били стрелба с лък, конни надбягвания и др. (с. 155–166). В празненствата в чест на Хермес (Херсонес, Олбия) обикновено участвали момчета и юноши. Особен род тържества били Дионисиевите. Графити от Теодосия и Олбия съдържат характерното за празника възклицание „евай“ („ликувай“, „радвай се“), което е доказателство за съхраняването на обичая в разглеждания регион (с. 172). Както е добре известно, съдържателна част от Дионисиевите игри били театралните представления. Епиграфски, археологически и наративни сведения доказват наличието на театри в Херсонес, Олбия, Пантикапей и др. Находки от музикални инструменти потвърждават, че жителите на северночерноморските градове умеели да ценят музиката и музикалните състезания: флейти от кост са открити в Тиритака, Кеп, Херсонес и Олбия; лира е намерена в Пантикапей (с. 176). Като агонален празник в текста са посочени и Партениите в Херсонес, на които в предположителен план са се провеждали всички видове агони – гимнастически, мусически и конни (с. 177–179).

Обект на изложение в раздел 3 на рецензираната книга е мусическата култура. Поради липсата на достигнали до нас литературни произведения от северночерноморските градове О. Ручинская разглежда първо данни за езика – стойхедон, двата разпространени диалекта (дорийски и йонийски), а също употребата на койне и особеностите на местния диалект (с. 182–184). Въз основа на поетични епитафии са проследени поетическите дарби на северните елини (Херсонес, Пантикапей). По тези места се откриват стихове във формата на ямб, хекзаметър, които възпяват богове и митологични герои. Стремещът на автора е да очертае различните направления, по които се е развивало поетичното творчество на севернопонтийците (с. 185–187). Не по-малко сложна, поради спецификата на изворите, е следващата задача, която си е поставила О. Ручинская – историческите съчинения. Това са преди всичко възхваляващи текстове (енкомиони) от района на Керч (надгробна реч), декрет, който описва историята на Херсонес, части от съчинения на някои боспорски историци, използвани от по-късни автори (с. 188–191). По-нататък се подчертава, че в Северното Черноморие са се трудили някои известни учени, писатели и философи – Дионисий Олбиански, Стратоник и др. (с. 192–195).

Заключителните параграфи на книгата са посветени на музикалните знания и театралните представления на елините в Северното Черноморие. Въпреки оскъдните данни авторът открива свидетелства в Полиен (за певеца Аристоник), Атений (атинянинът китарист Стратоник), които са посетили Боспор и вероятно са изпълнявали песни в чест на дълбоко почитания там бог Аполон. По археологически находки О. Ручинская изброява

музикалните инструменти, познати в региона: авлоси (с. 198); сиринги или „флейти на Пан“ (с. 203); арфа (с.207); тимпан, кротал (с. 209); воден орган (с. 209). Проученият материал ѝ позволява оправдано да заключи, че в културно отношение северните елини не са изоставали от главните културни центрове в Елада и са развивали общогръцките музикални традиции.

В последния параграф на монографията съществената идея е да се определят и характеризират видовете театрални представления. Ручинская правилно изследва няколко вида театрални представления – трагедия; комедия; сатирната драма (с. 212); мимиката и пантомимата, които надживяват комедията и трагедията. Честата среща с теракотени статуетки (Херсонес, Пантикапей) и комически театрални маски (Фанагория, Олбия) доказва различните видове театрални представления. Най-голямото количество теракотени изделия е свързано с изобразяването на комически актьори, което говори за голямата популярност на комедията в севернопонтийските полиси. Теракотените статуетки представят различни театрални персонажи – мъже, жени, юноши, роби (с. 218). Драмата на сатирите се илюстрира с теракотени маски от Херсонес, мраморен релеф, изобразяващ актьор във вид на Силен (с. 221). Представленията на мимовете се поясняват чрез описани теракотени статуетки с висящи крайници, намерени главно в Боспор, чаша с изображения от Пантикапей (с. 223–226). С мимиката, във вероятностни измерения за Северното Черноморие, била свързана и пантомимата (с. 228).

Длъжностните лица, които се занимавали с организацията на театралните представления в северночерноморските градове, били архонтите, а по-късно и агонотетите. Начинът на подготовка и ръководството на състезанията (театрални и литературно-музикални) съответствали на общогръцките традиции. Действителното провеждане на театрални състезания авторът доказва с подробно излагане на археологически материал от театъра в Херсонес (с. 230–236). След появата на римските гарнизони на север от Черно море, отново по данни за театъра в Херсонес, се предполага използването му от римляните за гладиаторски боеве и преследване на животни. Фрески от Пантикапей засвидетелстват няколко вида гладиатори и в столицата на боспорското царство (с. 238–242). И в тази част на разработката анализираният материал убедително доказват, че мусическата култура се е формирала под устойчивото влияние на гръцките градове метрополи, гражданските колективи, съхранили традиционните елински идеали независимо от появата и устройстването на римски зрелища.

В заключителната част на рецензираната книга основните наблюдения на автора са конкретизирани и обобщени. Констанциите водят Ручинская към извода, че севернопонтийските градове са си били самодостатъчни в културно отношение, макар и да е отбелязано влиянието на римската култура (с. 249). Читателят на това изследване априори трябва да повярва, че културно взаимодействие с местната разноплеменна среда на практика не се е осъществявало. Паметниците на материалната култура, античните автори обаче разкриват многобройни връзки на черноморските гръцки колонии с обкръжаващите ги племена (Danov, 1947; Toncheva, 1955; Gocheva, 1987). Това от своя страна позволява да се търси определено своеобразие в културата и обществото на въпросните периферни за античния свят градове. Подобен негатив в работата на автора само открива нови хоризонти, определя нов кръг от въпроси, които, по възможност, следва да бъдат задавани на източниците.

Накрая трябва да се отбележи, че изследването е извън „голямата история“, която се вълнува от войни и революции. Книгата е от другата история, чийто предмет е по-интимен, навлиза по-дълбоко в познанията върху културата, личния живот, понякога дори в психиката на гражданина, обитавал гръцките градове-колонии в Северното Черноморие. В действителност, както казва професорът от Сорбоната Гримал, няма никаква граница между двете истории (Grimal, 1999, 4). Изразени достойнства на монографията са богатството на проблематиката, широко представената и анализирана изворова база, професионализмът на автора. Като цяло книгата на д-р Оксана Ручинская заслужава много сериозно внимание.

ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES

- Kafedra istorii starodavnogo svitu i srednikh vikiv za 40 rokov (1978–2018), 2018. V. N. Karazin Kharkiv National University. Bibliohrafichnyi pokazhchuk. Kharkiv: TOV „NTMT“, s. 90–96.
- Кафедра історії стародавнього світу і середніх віків за 40 років (1978–2018), 2018. Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Бібліографічний покажчик. Харків: ТОВ „НТМТ“, с. 90–96.
- Dinsmoor, W. B. 1975. The Architecture of Ancient Greece. New York.
- Chacheva, M. E. 2019. Nakiti ot gratskite kolonii po balgarskoto Chernomorie VI–I v. pr.Hr. Avtoref. dis...d-r. Sofia: NAIM. 45 s.
- Чачева, М. Е. 2019. Накити от гръцките колонии по българското Черноморие VI–I в. пр.Хр. Автореф. дис...д-р. София: НАИМ. 45 с.
- Dickinson, G. 1905. Lowes. The Greek Vew of Life. London.
- Lazarov, M. 1983. Antichnoto monetosechene v Bulgaria. Sofia.
- Лазаров, М. 1983. Античното монетосечене в България. София.
- Doncheva, I. 2011. Pogrebalnite rituali v Drevna Gartsia. *Doncheva, I. Aspekti na vsekidnevnia zhiivot v Drevna Gartsia (spored antichnite avtori i keramografiyata)*. V. Tarnovo, s. 247–269.
- Дончева, И. 2011. Погребалните ритуали в Древна Гърция. *Дончева, И. Аспекти на всекидневния живот в Древна Гърция (според античните автори и керамографията)*. В. Търново, с. 247–269.
- Danov, Hr. 1947. Zapadniyat bryag na Chernomore v drevnostta. Sofia.
- Данов, Хр. 1947. Западният бряг на Черно море в древността. София.
- Toncheva, G. 1955. Trakiyskoto vliyanie v Odesos. IVAD, s. 51–63.
- Тончева, Г. 1955. Тракийското влияние в Одесос. ИВАД, с. 51–63.
- Gocheva, Zl. 1987. Zaveshtano ot trakite. Sofia.
- Гочева, Зл. 1987. Завещано от траките. София.
- Grimal, P. 1999. Zhiivotat v drevnia Rim. Vratsa, s. 4.
- Гримал, П. 1999. Животът в древния Рим. Враца, с. 4.

Дата на подаване на рецензията в редакцията – 10.07.2019 г.